

Каламаж Р.В. Оксентюк Н.В.

Концептуальна модель формування особистості інтелігента у ВНЗ

*Каламаж Руслана Володимирівна
доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи
Національний університет "Острозька академія", м. Острог, Україна*

*Оксентюк Наталія Володимирівна
кандидат психологічних наук, викладач кафедри суспільних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна*

Анотація. Стаття містить обґрунтування концептуальної моделі формування особистості інтелігента у ВНЗ, йдеться про заходи, спрямовані на розвиток рефлексії, що позитивно позначаються на процесі формування інтелігенції, уточнено розуміння інтелігенції.

Ключові слова: рефлексія, інтелігенція, інтелігентність, рефлексивно-інноваційне середовище

Вступ. Сучасні проблеми в Україні та світі зумовлюють потребу формування такої високорефлексивної особистості, здатної до збагачення інтелектуально-культурного потенціалу української нації та осмислення загальносвітових проблем, як інтелігент. Це ставить нові завдання перед галуззю освіти у створенні педагогічної системи, яка б озброювала молодь необхідним обсягом належних знань, акцентованих на духовності, моральності, високій культурі, відбитих крізь призму гуманістичних цінностей, іншими словами, – що була б ефективною у процесі становлення нового покоління інтелігенції. Означена ситуація вимагає зміни концептуальної парадигми формування української інтелігенції у ВНЗ.

Огляд літератури. Для осмислення окресленої проблеми велике значення мають дослідження шляхів формування інтелігентної особистості такими вченими, як В. Андреев, В. Запесоцький, М. Каган, В. Кремень, Л. Келеман, О. Лук'янова, А. Соколов, А. Труфанов, Ю. Шрейдер та інші; дослідження інтелігенції в духовному і морально-етичному контексті (О. Арнольдов, Л. Баткін, М. Бахтін, А. Бичко і І. Бичко, Л. Буєва, В. Горський, Л. Коган, І. Кон, М. Савчин, М. Попович, В. Толстих та ін.); дослідження психологічних аспектів інтелігенції (К. Бакшутова, Д. Попов, Д. Овсяніково-Куликовський) і т.ін. Питанню розвитку рефлексії приділяли значну увагу такі вчені, як І. Зимня, А. Карпов, М. Найдьонов, І. Семенов, С. Степанов, Г. Щедровицький та ін.; питанню рефлексії у контексті дослідження особливостей становлення особистості, її виховання і самовиховання – І. Бех, Б. Братусь, М. Боришевський, І. Пасічник; генетичним чинникам рефлексії – Ж. Піаже, С. Максименко та ін. В останні роки досліджуються педагогічні аспекти у психології рефлексії (І. Безотосова-Курбатова, І. Зимня, А. Карпов, І. Скитяєва).

Мета нашого дослідження: побудувати і обґрунтувати концептуальну модель формування особистості інтелігента у ВНЗ.

Основна частина. Для початку необхідно з'ясувати основні поняття. Теоретичний аналіз поняття інтелігенції дає підстави констатувати відсутність усталеного означення цього феномена.

"Інтелігент" розглядається нами як носій певних моральних, інтелектуальних, соціальних, комунікативних якостей, які в єдності та сукупності визначають поняття "інтелігентність"; "інтелігенція" традиційно розуміється як соціокультурна група працівників розумової праці. На *індивідуальному рівні* інтелігентність розгля-

дається як конкретна якість людини, що проявляється в спілкуванні й діяльності; на *рівні конкретно-історичного аналізу* інтелігентність виступає у своєрідності конкретно-історичних особливостей морально-духовного осмислення світу цінностей, способів діяльності й спілкування; на *загально-соціальному рівні* інтелігентність є проявом родової сутності людини, що володіє системою ціннісних характеристик (Л. Келеман). Звідси випливає, що склад інтелігенції як групи і психічний склад особистостей, які до неї входять, не збігаються повністю.

Узагальнюючи існуючі підходи – соціально-філософський, культурологічний та соціально-етичний і доповнюючи психологічним, ми розуміємо "інтелігенцію" як *соціально, культурно, морально, етично та психологічно оптимізовані особистості з високим рівнем рефлексії, що передбачає усвідомлення себе суб'єктом активного пошуку місця і сенсу існування в природно-соціальному середовищі*. Зовнішнім проявом цього виступає атрибутивне прагнення інтелігенції приймати на себе відповідальність за стан життєстрою суспільства. У своїх об'єктиваціях (дієво-предметних, образно-сміслових, раціональних, експресивно-комунікативних тощо) свідомість інтелігенції визначає її соціальну роль – поширення знань, культури, творення цінностей, пробудження суспільної совісті.

Аналіз літератури показав, що базовим механізмом суб'єктного розвитку, внутрішньої активності людини є рефлексія. Адже вона з'являється із виявленням невідповідності самоусвідомленого образу наявного буття образів ідеальному, що набуває статусу домагання. Така невідповідність часто викликає відчуття дисгармонії та душевного болю через морально-духовні проблеми.

У психологічній літературі практично відсутній цілісний підхід до розуміння рефлексії. Ми поділяємо концепцію рефлексії як єдності й узгодженості трьох компонентів – інтелектуального, емоційно-ціннісного, регулятивного (Н. Пеньковська), а також як активного смислового центру особистості, який здійснює зв'язок між її когнітивною й емоційною сферами і забезпечує появу нових (рефлексивних) знань (І. Безотосова-Курбатова). Останні в процесі герменевтичної процедури входять у структуру особистості, роблячи мислення й особистість рефлексивними. Пасічник І.Д. пов'язує рефлексію з позитивним мисленням і пізнавальною активністю, пошуковою поведінкою, спрямованою на аналіз самої себе [4, с. 8]. Нами констатовано, що ре-

флексія є механізмом мислення, за допомогою якого інтелігенція здійснює продукування життєвих сенсів і цінностей, а також розпредметнення історико-культурних і національних смислів.

Основним об'єктом рефлексії української інтелігенції є її суспільні завдання, місія та ідентичність у соціокультурному просторі. Українська інтелігенція вирізняється покликанням, що пов'язане з працею-служінням задля народу, і з національною ідеєю. Така її психологічна особливість з'являється з ототожненням корпоративного інтересу інтелігенції з інтересами української нації.

У результаті теоретичного аналізу встановлено, що *когнітивно-інтелектуальна* складова рефлексії української інтелігенції включає процес опанування сукупністю знань про себе та свою націю, розуміння й осмислення історико-психологічних детермінант етнічного та національного розвитку. Образ рефлексивного Я української інтелігенції, сполучаючись з образом України, становить точку відліку її розвитку за логікою національної ідеї. Засновуючи власну культурну, інтелектуальну, політичну групу-комунікацію, українська інтелігенція наповнює її змістом національних рефлексій. *Емоційно-ціннісна* складова рефлексії української інтелігенції включає інтерпретацію, оцінку власних якостей, станів, дій, вчинків і вироблення на цій

основі певного ставлення до себе, становлення етнопсихологічних потреб, мотивів, інтересів. *Регулятивно-конативна* включає прагнення до самоідентифікації з нацією, утвердження самоцінності історичної пам'яті, побудову на її засадах аксіологічної системи, формування почуття індивідуальної відповідальності.

Зауважимо, що природний процес становлення інтелігенції є досить тривалим. Ця якість особистості не дана людині раз і назавжди, а перебуває в постійному становленні.

Однак це не заперечує можливість цілеспрямованого формування особистості інтелігента через опанування знань, формування мотивації, переконань і почуттів щодо інтелігентності, прийняття сенсожиттєвої орієнтації-ідеології інтелігенції. Цей процес включає також формування духовного світу майбутнього інтелігента в площині національної культури, національної свідомості, національного ідеалу.

Встановлено, що найбільш чутливим періодом для розвитку рефлексії інтелігенції є юнацький вік, коли відбувається активне становлення й розвиток особистісної рефлексії.

Нами уточнено психолого-педагогічні умови й чинники розвитку рефлексії та інтелігентності, розроблено концептуальну модель формування особистості українського інтелігента у ВНЗ (Рис. 1).

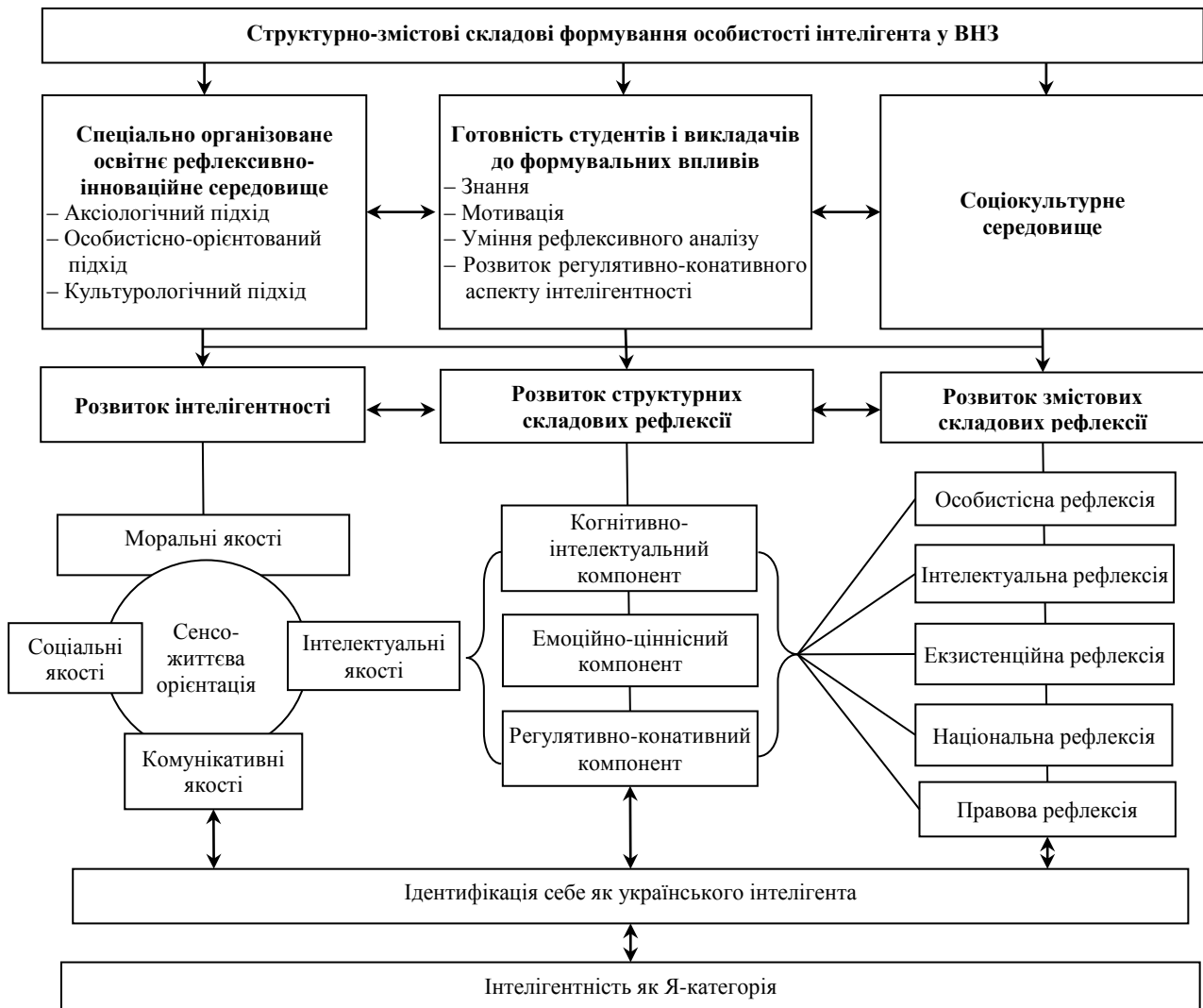

Рис. 1. Концептуальна модель формування особистості інтелігента у ВНЗ

Для ефективного формування інтелігенції ми пропонуємо впровадження у навчально-виховний процес теоретичної моделі інтелігентності з кількох блоків: моральні (совісність; відчуття обов'язку; відповідальність; порядність; робота над власним самовдосконаленням), інтелектуальні (критичність мислення: відкидання неправди і зла, загострене почуття справедливості, потреба в пізнанні), комунікативні (вміння слухати; вміння толерантно висловлювати свою думку; культура діалогу) та соціальні (сприйнятливості до цінностей культури; громадянськість; патріотизм; любов до Батьківщини) якості і блок духовного світу в площині національної культури (знання про духовне і національне; національна самосвідомість; національний ідеал).

Якості, прояви інтелігентності повинні мати певну підставу – сенсожиттєву орієнтацію, що була сформульована О. Лосевим як ідеологія інтелігентності – потреба служити загальному благоденству. [3, с. 319]. Людина здійснює вибір відповідно до своєї сенсожиттєвої орієнтації, отже, інтелігентна людина здійснює діяльність, спрямовану для блага суспільства, з позицій альтруїзму. Таким чином, ідеологія інтелігентності в українському вимірі повинна включати компонент особливої особистої відповідальності за долю народу, Батьківщини та за конкретний результат своєї праці на примноження національної культури, що можна в загальному означити як праця-служіння в ім'я нації.

Модель формування інтелігентності повинна відображати різноманітну, складну структуру соціальних відносин, у які включена особистість через свою психічну діяльність і свою поведінку. Отже, основою (центром) моделі формування інтелігентності є сенсожиттєва орієнтація. Зазначені якості перебувають у тісній взаємозалежності й безперервному розвитку. Звідси ми робимо висновок про інтегральність (з лат. – сумарний, цільний) інтелігентності як особистісної характеристики.

Ці зв'язки різноманітні, однак системоутворюючими, на наш погляд, є генетичний, субстанціальний та соціальний. Генетичний зв'язок фіксує послідовність становлення інтелігентності як цілісності. Субстанціальний – фіксує ієрархічність сформованих підсистем, зумовлює домінування однієї підсистеми стосовно інших. Соціальний зв'язок у структурі інтелігентності забезпечує єдність, цілісність інтелігентності як ідеалу й реальності. Діяльність розкриває цілісність інтелігентності як єдності усвідомлених цілей, які досягаються при спільному, скоординованому використанні знань, навичок, умінь і загальнолюдських цінностей.

У результаті теоретичного аналізу встановлено, що основним механізмом, що забезпечує функціонування зазначених зв'язків у структурі інтелігентності, є рефлексія. Рефлексія як психологічний процес *структурує* особистість, тобто організовує внутрішню структуру особистості, яка є її словесним центром. Відповідно, ми зробили висновок, що з її допомогою також відбувається і формування інтелігентної особистості. Рефлексія пронизує всі ці якості, тож впливаючи на неї, ми впливаємо на всі якості, які входять у поняття інтелігентності.

Саме рефлексія "вводить" знання в структуру особистості. Вона сприяє зміні структури особистості і через можливість сформувати власні цінності та принципи, окресленню стратегії власного розвитку, спонукає саморозвиватися і творчо ставитися до професійної діяльності, є системоутворюючим принципом сучасної компетентності та умовою особистісного розвитку.

Інтелігентність має певну ідеологічну вірогідність і завершеність. Разом з тим можливий розподіл на окремі якості, підпорядкований ідеологічній цілісності інтелігентності. Це визначає два рівнозначних підходи в практиці формування інтелігентності, а саме: формування ідеології інтелігентності як такої й формування окремих якостей інтелігентності. У зв'язку з цим ми виділили в нашій моделі такі стадії формування інтелігентності: формування знань про інтелігентність із погляду ідеології та окремих якостей; формування мотивації бути інтелігентним; формування переконань і почуттів інтелігента, розвиток регулятивно-конативного аспекту інтелігентності.

Ідеологія – отже, служіння, ідейність – спосіб існування інтелігенції. В нашому випадку мається на увазі "напружене" місіонерство людей, української інтелігенції, які змушені були творити націю без держави і через це кожної миті почували себе "на службі". Через це ми враховуємо у дослідженні національний культурний контекст і ментальність, у межах яких здійснюється психологічна генеза української інтелігенції. Тому формування інтелігенції варто проводити з урахуванням історичних, соціопсихічних, культурно-морфічних і глибинно-психічних чинників [2, с. 51].

Забезпечення ефективної реалізації такої моделі можливе при дотриманні низки психолого-педагогічних умов: *готовністю педагога* до вирішення виховних завдань з формування інтелігентності; *готовності студентів* до сприйняття виховних впливів; відповідним сприятливим *соціокультурним середовищем і спеціально організованим освітнім рефлексивно-інноваційним середовищем*, у контексті якого здійснюється формування інтелігентності.

Вибір учасників формувальних впливів базується на тому, що педагоги, студенти та соціальний контекст – істотні елементи цілісної системи виховання інтелігентної людини в навчально-виховній установі.

Соціокультурне середовище, в контексті якого здійснюється формування інтелігентності, – важлива педагогічна умова. Соціокультурне середовище визначається як сукупність трьох складових [1, с. 194]: мегасередовище – сучасний соціальний світ, що оточує людину і визначає духовну та соціально-психологічну атмосферу епохи, культура; макросередовище – вплив через суспільні умови і засоби масової інформації і соціальні інститути (ВНЗ, заклади культури); мікросередовище – соціальне оточення студента: сім'я, навчально-трудове колективу, друзів. Однак для студента соціальне середовище – це насамперед те, що оточує його в навчальному закладі, тобто комунікативно-правовий та організаційно-культурний порядок у групі, в установі чи навчальному закладі. Це зовнішній і внутрішній вигляд навчального закладу, те, як зустріли абітурієнта і як ставляться до нього як до студента, морально-психологічний клімат у групі, навчальному закладі в

цілому, також і матеріально-технічна база навчального закладу й місць проходження практики, також приклад людей, що опанували професію, викладачів, це й стиль взаємин педагогів один з одним і зі студентами, умови для повноцінного відпочинку й багато чого іншого.

Для ефективного формування інтелігентності важливим є створення т.зв. рефлексивного навчального середовища з урахуванням гуманітарного (зокрема, культурологічного) та аксіологічного й особистісно-орієнтованого підходів.

Таке середовище утворює єдність навчального змісту, розвивальної ситуації, процесу взаємодії, способу організації цієї взаємодії та способу внутрішнього особистісного перетворення її змісту. Створення рефлексивного середовища потрібне для активізації рефлексивно-інноваційних процесів у мисленні, діяльності, спілкуванні. В результаті цього відбувається постійний розвиток інтелектуальних, емоційних, мотиваційно-ціннісних, вольових аспектів особистості, що приводить до її творчого руху, цілісної активізації всіх сторін особистості в напрямі становлення інтелігентності.

Результати дослідження. Таким чином, визначено структурно-змістові характеристики формування особистості українського інтелігента в умовах ВНЗ:

– сукупність психолого-педагогічних умов, які передбачають створення освітнього рефлексивно-інноваційного середовища на принципах аксіологічного, культурологічного та особистісно-орієнтованого підходів;

– врахування психологічної готовності студентів і педагогів до формувальних впливів, що розглядається

як система відповідних знань, мотивації, рівня розвитку умінь рефлексивного аналізу, розвитку регулятивно-конативного аспекту інтелігентності;

– розвиток таких змістових складових рефлексії, як особистісна (побудова нових образів себе в результаті активної діяльності та спілкування, процес диференціації, інтеграції та ієрархізації свого Я, процес зміни, якісно нового осмислення або переосмислення ставлення до світу, до іншого, до самого себе тощо), інтелектуальна (звернена на предметний світ – знання текстів інтелектуальної культури, аналіз предметного змісту проблемної ситуації та свого місця в ній тощо, а також на особливості власного мислення), екзистенційна (осмислення чи переосмислення підстав особистісного буття (екзистенціальних смислів) у контексті соціокультурної обумовленості, суперечливості існування в просторі суб'єктивного розвитку), національна (раціонально-емоційне осмислення свого минулого, нинішнього і передбачуваного майбутнього, усвідомлення та сприйняття спільних психологічних особливостей національного менталітету, що створює поведінкову модель, типову для даного народу і зумовлену єдністю суспільної свідомості, спільністю системи надособистісних колективних уявлень про світ, суспільство, особистість і норми поведінки кожної людини), правова (переосмислення своєї поведінки, пов'язаної з реалізацією норм права, здійснення своєї правосвідомості як сукупності поглядів на право, на державу, на всю організацію суспільного життя);

– розвиток когнітивно-інтелектуальної, емоційно-ціннісної, регулятивно-конативної структурних складових рефлексії.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гагарін М. Вплив соціокультурного середовища на розвиток соціальної активності молодших школярів // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 35. – 2010. – С. 193 – 197.
Haharin M. Influence of socio-cultural environment on the development of social activity of juniors // Psykholoho-pedahohichni problemy sil's'koyi shkoly. Vypusk 35. – 2010. – P. 193 - 197.
2. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
Kul'chys'kyu O. Ukrainian attitude // Ukrayins'ka dusha. – K.: Feniks, 1992. – 128 p.

3. Лосев А.Ф. Об интеллигентности // Лосев А.Ф. Дерзание духа. – М.: Политиздат, 1988. – С. 314 – 322.
Losev A.F. About intelligence // Losev A.F. Derzanye dukha. – M.: Polytyzdat, 1988. – P. 314 – 322.
4. Пасічник І.Д. Мислення як предмет психології // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Психологія і педагогіка. – 2013. – Вип. 25. – С. 3-9.
Pasichnyk I.D. Thinking as a subject of psychology // Naukovi zapysky [Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"]. Ser.: Psykholohiya i pedahohika. – 2013. – Vyp. 25. – P. 3-9.

Kalamazh R.V., Oksentiuk N.V. Conceptual model of the formation of personality of the intellectual

Abstract. The article contains a study of the conceptual model of formation of the intellectual in the university, we are talking about the measures aimed at the development of reflection, which has a positive effect on the process of formation of the intellectuals, refined understanding of intellectuals.

Keywords: reflection, intelligentsia, intelligence (refinement), reflective and innovative environment

Каламаж Р.В., Оксентюк Н.В. Концептуальная модель формирования личности интеллигента

Аннотация. Статья содержит обоснование концептуальной модели формирования личности интеллигента в ВУЗе, речь идет о мерах, направленных на развитие рефлексии, что положительно сказываются на процессе формирования интеллигенции, уточнено понимание интеллигенции.

Ключевые слова: рефлексия, интеллигенция, интеллигентность, рефлексивно-инновационная среда